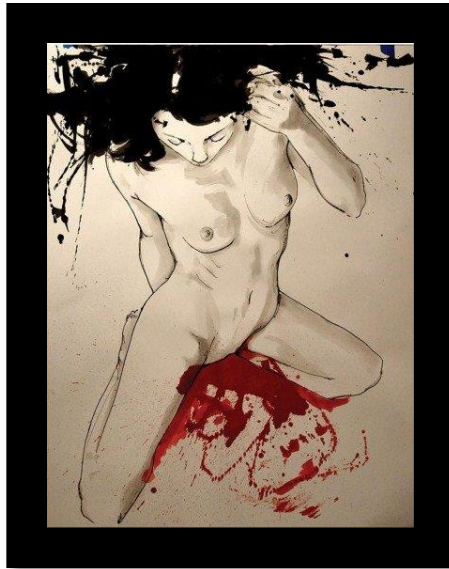

LA CONSTRUCCIÓ DE GÈNERE BASADA EN LA BIOMEDICINA: UNA APROXIMACIÓ ETNOGRÀFICA A LA MENSTRUACIÓ

TREBALL DE FI DE GRAU, curs 2015-2016

Irina Camarasa Pfefferkorn

irina.camarasa@gmail.com

Tutora: Olga Jubany

• RESUM

A partir d'una anàlisi basada en una perspectiva de gènere i de l'antropologia de la salut, el present article tracta de mostrar quin paper juga la menstruació en la construcció social del gènere en relació a les interpretacions que en fa la biomedicina com a model explicatiu dels fenòmens que experimentem a través del nostre cos. M'he basat en les narracions de dones i homes per entendre com es percebuda l'experiència menstrual en el nostre context sociocultural. En resum, podem dir que la menstruació és interpretada positivament en quan representa un símbol de fertilitat, i per tant vincula a la dona amb el rol reproductiu que es suposa que ha de complir socialment. Paradoxalment, en canvi, s'interpreta negativament en quan se la relaciona amb dolor i amb canvis emocionals, convertint a la dona en un ésser alienat per les seves hormones.

PARAULES CLAU: Menstruació, biomedicina, construcció social de gènere, patriarcat.

• ÍNDEX

• Introducció	3
• Objectius.....	4
• Metodologia	4
• Estat de la qüestió	6
• Anàlisi de les dades	9
La primera regla, de la nena a la dona	9
Experiència menstrual vinculada al dolor	10
Hormones, les responsables dels canvis d'humor	13
Construcció social del gènere a partir de la menstruació	15
• Conclusions.....	16
• Bibliografia	17
• Annex 1: informants que han participat en l'investigació.....	20

• INTRODUCCIÓ

La menstruació és un procés biològic exclusiu del sexe femení interpretat culturalment. Un fet que demostra el paper de la cultura en la interpretació de la menstruació és que arreu del món es practiquen rituals i cerimònies al voltant dels dies de la regla, acompanyades sovint de dures restriccions i una ampla varietat de llegendes i mites amb efectes negatius sobre els homes i l'entorn de la dona que està menstruant (Beauvoir 1949: 76).

Per saber fins a quin punt són culturals les idees respecte la menstruació em basaré en diversos exemples etnogràfics, per així contrastar les creences d'altres cultures amb la pròpia; no amb la intenció d'establir qualsevol tipus de classificació, sinó perquè allò que no es compartit és el què evidentment no és natural; i per tant forma part del que podríem anomenar cultura. Com apunta Mead: "Si comparamos el modo como han dramatizado las diferencias sexuales, conseguiremos comprender mejor que elementos son construcciones sociales, originalmente sin conexión con los hechos biológicos de género sexual" (1935:23). És a dir, les característiques no biològiques que més s'exageren per diferenciar els sexes, són les que demostren ser construccions culturals.

Les construccions socials de la menstruació estan òbviament connectades amb la construcció social del gènere. Les idees i creences amb les quals s'interpreta aquest fenomen exclusiu de les dones contribueixen a produir i reproduir els rols de gènere i la identitat. En paraules de Margaret Mead: "Nuestra propia sociedad [...] Asigna diferente papel a los dos sexos, los rodea desde el nacimiento de una expectativa de diferente conducta, agota el drama del noviazgo, matrimonio y paternidad en términos de tipos de conducta que se creen innatos y, por tanto, apropiados para cada uno u otro sexo" (1935:14). Així doncs, s'identifiquen comportaments, actituds i valors propis d'un gènere. Aquestes elaboracions culturals es recolzen en una diferència biològica del sexe.

La medicina occidental moderna s'ha ocupat de donar una explicació a la menstruació basada en un model biomèdic. Basant-nos en les idees de Foucault (1975-1998) per explicar l'influència del saber biomèdic en les conductes i comportaments de les persones en relació a la menstruació, veiem com aquestes acaben legitimant el que dicten els professionals de la salut. La biomedicina està basada en paradigmes compartits per la comunitat que la practica, els quals ens porten a interpretar el món d'una manera determinada.

Si analitzem les actituds en relació a la menstruació, tant de les dones com dels homes, veiem que hi ha uns patrons, símptomes, síndromes i comportaments compartits en el pla ideal; però a la pràctica les persones tenen experiències diverses que sovint no es corresponen amb les idees preconcebudes ni en gran part de les teoritzacions. D'aquesta manera, els relats de les i els informants m'han servit per analitzar aquests aspectes en diverses direccions. En primer lloc, els significats que se li atribueixen a la primera menstruació, com si es tractés d'un ritual de pas que marca l'inici de la vida adulta per la dona com un procés liminal (Van Gennep, 1909) . En segon lloc, tractaré sobre l'experiència

menstrual vinculada al dolor, ja que totes noies amb les que he parlat interpreten la menstruació en termes negatius a causa dels dolors a la zona pèlvica que diuen sentir durant els dies previs als sagnats o bé al llarg de la menstruació. En tercer lloc, l'etnografia mostra com a través del coneixement científic es legitimen els canvis d'humor que hi ha dones que senten en funció del moment del cicle menstrual en el que es trobin. Per a finalitzar, exposaré com, a partir de les idees construïdes culturalment sobre la menstruació, es reproduïx la desigualtat de gènere i la divisió sexual del treball.

• OBJECTIUS

Els objectius principals d'aquesta recerca són analitzar les percepcions que es tenen sobre la menstruació en el nostre context sociocultural en l'actualitat. Partint de la hipòtesis de que les interpretacions que es fan de la menstruació es subscriuen en base a un sistema de creences biomèdiques, s'argumenta com aquestes creences contribueixen a mantenir una relació de desigualtat entre homes i dones.

L'objectiu és doncs, analitzar com allò que reconeix la biomedicina (hormones causants de daltabaixos emocionals, dolors menstruals, patologies associades a la menstruació, etc), està legitimat socialment, passa a ser utilitzat per les persones per diferenciar lo femení i lo masculí (Beauvoir 1949, Héitier 1996, Mead 1935); atribuint característiques negatives al fenomen menstrual com a part de la violència simbòlica (Bourdieu, 2000) de la que s'alimenta el sistema patriarcal.

Al ser un estudi realitzat sota un enfocament de gènere, es ressalta la rellevància i la singularitat de fer una investigació sobre la menstruació prenent com a objecte d'estudi tant homes com dones des de les diferents experiències. Aquesta aproximació poc comuna en aquest àmbit d'estudi, buscant reconèixer com es percep la menstruació i quin paper juga dins la construcció social de gènere.

• METODOLOGIA

Per tal de respondre les preguntes de recerca que m'he plantejat per la present investigació, m'he basat en les entrevistes en profunditat i l'observació participant, utilitzant aquestes tècniques qualitatives per obtenir les dades necessàries per el meu treball de camp.

Com he comentat, em semblava imprescindible incloure la perspectiva del gènere masculí en aquesta investigació per tal d'abordar la qüestió de la construcció social del gènere en relació a la menstruació. Per aquest motiu, vaig optar per realitzar entrevistes en profunditat

a tres parelles afectivo-sexuals¹ heterosexuales, per així aproximar-me a les opinions dels homes en relació a l'experiència menstrual de les dones. Les parelles entrevistades van ser escollides principalment en base a dos criteris: En primer lloc, havien d'haver-se socialitzat en el nostre context sociocultural per tal de delimitar l'objecte d'estudi en un territori concret. I en segon lloc, la noia de la parella havia d'estar en edat fèrtil (dels 12 als 50 anys). Finalment, les parelles afectivo-sexuals entrevistades es troben entre els 18 als 27 anys, ja que m'interessava que no hi hagués molta diferència d'edat amb dels nois i noies que participaven dels tallers on vaig fer observació participant.

Per altra banda, per tal de conèixer les opinions dels professionals de la salut en relació a la menstruació i saber quines explicacions es donen des de la biomedicina respecte el fenomen menstrual vaig acudir al Centre Jove de Anticoncepció i Sexualitat (d'ara en endavant: CJAS) per sol·licitar fer una entrevista amb la ginecòloga del centre. L'entrevista, a part d'aportar-me dades molt rellevants per la recerca, em va proporcionar el contacte de la treballadora social del mateix Centre. Aquesta era l'encarregada de realitzar els tallers d'educació i prevenció sexual dirigits als alumnes dels instituts de Barcelona que acudien de visita al CJAS per tractar temes relacionats amb l'educació sexual. Realitzar aquesta entrevista em va fer plantejar-me la possibilitat d'acudir com a observadora en aquests tallers i així conèixer de primer mà les percepcions dels i les adolescents sobre la menstruació. En un primer moment, el meu rol dins d'aquestes sessions era solament d'observació, però ja des del primer dia la responsable del taller em va animar a participar fent preguntes als nois i a les noies quan es reunien en petits grups per treballar temes relacionats amb la sexualitat que després es posaven en comú amb tot el grup. De totes les qüestions que es treballaven n'hi havia una dirigida a la possibilitat de mantenir relacions sexuals compartides quan la noia estava menstruando, on els nois i noies havien d'argumentar quina opinió en tenien al respecte. Així doncs, vaig assistir a cinc tallers on hi van participar quatre grups de 4t de la ESO i un de 3r de la ESO de diversos instituts públics de Barcelona (tres del districte de Sarrià-Sant Gervasi; un de Horta-Ginardor; i un de Nou Barris).

A banda de les dades obtingudes a partir de les entrevistes a les parelles afectivo-sexuals i la ginecòloga i treballadora social del CJAS, juntament amb l'observació participant dels tallers d'educació i prevenció sexual, també he fet servir en el meu anàlisi les dades obtingudes a partir de l'investigació prèvia sobre la comparativa generacional de les percepcions de la menstruació en el nostre context cultural, per tal de tenir una visió més representativa de com es viu l'experiència menstrual. En aquesta investigació vaig realitzar entrevistes en profunditat a deu dones, cinc parelles de mares i filles, amb l'objectiu d'analitzar els canvis que s'havien produït culturalment en les percepcions i pràctiques relacionades amb la menstruació.

¹ Entenc per parelles afectivo-sexuals les relacions monògames entre dues persones que es caracteritzen per l'exclusivitat sexual i afectiva basades amb les creences de l'amor romàntic.

Per tal de mantenir l'anonimat de les persones que han col·laborat en aquesta investigació s'han canviat els noms dels informants o bé se'ls anomena amb la professió que exerceixen (en el cas de la treballadora social i la ginecòloga del CJAS). A l'Annex 1 podeu trobar una graella les dades dels informants i dels grups que van participar en els tallers d'educació i prevenció sexual on vaig fer observació-participant.

• ESTAT DE LA QÜESTIÓ

En funció de les creences locals i les estructures de poder que configuren les relacions de gènere, els diversos grups humans interpreten la sang menstrual i la dona que menstrua de maneres particulars (Badfield, 2000:418). Els antropòlegs Thomas Buckley i Alma Gootlieb en la seva obra *Blood magic: The anthropology of menstruation* (1998), analitzen el concepte de "tabú menstrual", el qual argumenten que no és universal: "the menstrual taboo as such doesn't exist" (1998:7) tot i que si que reconeixen l'existència de idees i conductes restrictives al voltant de la menstruació². Per exemple, podem trobar que a l'Oest de Nova Guinea, mentre estan sagnant, les dones no poden entrar a la casa del tabac, ja que es creu que les plantes (de tabac) serien atacades per malalties. També els bosquimans de l'Àfrica del Sud pensen que si els mira una jove quan hauria d'estar en estricte aïllament, els homes queden paralitzats en la posició en la que es troben i es transformen en arbres parlants (Resguard i Foses: 1996).

Però també hi ha cultures on es interpreta positivament: Les dones yurok de Califòrnia s'autosegreguen tradicionalment durant els deu dies premenstruales de cada mes. I si alguns homes yurok semblen haver considerat el període menstrual de la dona com a font simbòlica de contaminació, hi ha proves que moltes dones ho veien com ocasió renovadora de poders espirituals pel bany que els imposava en rius purificadors (Buckley, 1988). Els kxanthy siberians entenen que la menstruació és contaminant, però que augmenta d'alguna manera el poder de les dones en els camps espiritual i ritual, especialment a mesura que envelleixen (Balzer, 1981; dins de Buckley, 1988).

Així doncs, tenint en compte aquesta gran variabilitat de maneres en que es interpreta i tractada, *estic d'acord amb Thomas Badfield quan diu que "la menstruación es menos un dato biológico que un evento cultural generador de experiencias enormemente diferentes en las mujeres."* (Badfield, 2000:419), i per tant, tot i ser un procés fisiològic femení, és interpretada culturalment pels diversos grups humans en funció de la seva organització

² Les restriccions aplicades a les dones que menstruen *més freqüents entre els grups humans* (Young i Bacdayan, 1965:226): 1) No es permeten les relacions sexuals; 2) Les dones que menstruen han de complir restriccions personals respecte al vestir, els moviments i el contacte amb altres persones.; 3) Les dones que menstruen no poden tenir contacte amb els equips y armes masculines pels rituals o la guerra.; 4) Les dones que menstruen no poden manipular aliments o cuinar; 5) Les dones que menstruen són recloses en cases, espais, habitacions, albergs, especials per elles.

social, atribuint-li característiques positives, negatives o neutres (Howie, Gillian i Shail, Andrew, 2005: 6)

Si partim de la idea de que la menstruació és interpretada en relació a l'organització social que regeix una societat; hem de parlar necessàriament de les relacions de gènere. En la nostra societat la menstruació és un procés fisiològic utilitzat culturalment per marcar una diferència entre els dos sexes dicotòmicament classificats (Howie, Gillian i Shail, Andrew, 2005: 5). Les diferències anatòmiques, és a dir, els òrgans sexuals i les característiques biològiques, serveixen per justificar la separació dels dos sexes atribuint-los "tipos de conducta que se creen innatos y, por tanto, apropiados para cada uno u otro sexo" (Mead, 1935:14), configurant culturalment el gènere i les relacions de poder que s'estableixen entre aquestes.

En el nostre context cultural, les percepcions de la menstruació estan vinculades a una determinada organització social de gènere: el patriarcat (Howie, Gillian i Shail, Andrew, 2005: 6). Segons Rosa Pastor (2004:223), el patriarcat segueix tres mecanismes per intervenir políticament en els cossos de les dones: La "naturalización de la diferencia sexual como inferioridad"; la "fragmentación del cuerpo y de la experiencia" i la "objetualización de los sujetos". Per la seva banda, Simone de Beauvoir ja destacava que des que va sorgir el patriarcat en el món occidental, només s'han atribuït poders malignes a la sang menstrual (1949:76)

Com senyala Boudieu, les diferències anatòmiques s'han utilitzat culturalment per legitimar la dominació d'un sexe per damunt de l'altre. El que fa naturalitzar la dominació són els habitus ? dir) que existeixen dins les pròpies relacions de poder i el consentiment de la dominació per part de les dues parts, com diu l'autor: "Ellos mismos [...] construyen esas relaciones de poder des del mismo punto de vista de los que afirman su dominio, haciéndolas aparecer como naturales"(Bourdieu). Així doncs, en el món social, les relacions de gènere s'inscriuen en els esquemes del habitus (sexuat o sexuant) que s'instauren a la societat de manera difusa però continua.

Per la seva banda, l'antropòloga Françoise Héritier estableix una dualitat entre: lo controlable enfront de lo incontrolable; lo desitjat enfront lo patit. Aquestes dualitats s'expressen en el fet de que els homes no perden la sang si no és voluntàriament (per que ho han buscat, caçant, en la guerra o en competicions). Així doncs la pèrdua de substància no afecta a els dos sexes de la mateixa manera (Héritier 1996: 25). En aquesta diferència és on trobem "La valència diferencial dels sexes" que l'antropòloga Françoise Héritier planteja en el seu llibre *Masculino/Femenino* (1996).

En la nostra societat, la manera en que la menstruació descriu el cos de la dona regons les representacions dominants serveix per devaluar la dona enfront del home [i seguir reproduint el model patriarcal] (Howie, Gillian i Shail, Andrew, 2005: 6), en paraules de Moria Gatens: "Women are most often understood to be less able to control the passions of the

body and this failure is often located in the a priori disorder or anarchy of the female body itself" (1996:50).

En el nostre context el cos és el vehicle a través el qual vivim la experiència menstrual. Com senyala Lourdes Gordillo:

"El cuerpo es la condición para sentir todas las cosas que se perciben y es, al mismo tiempo, el que condiciona el modo de comprender y expresar lo percibido. El sentir el cuerpo como algo personal y propio es un modo de comprender la propia realidad y condiciona la forma de comprender la realidad ajena. " (Gordillo, 2011:358).

D'aquesta manera, és a través dels nostres cossos amb els quals tenim experiències que interpretem subjectivament en base als models culturals amb els que hem estat socialitzats. Cada societat projecta sobre el cos unes idees i uns usos per tal d'atorgar-li sentit i valor (Le Breton, 1990: 8), que es produeixen i reproduïxen a través del discurs³, com diuen Howie, Gillian i Shail, Andrew: "The body es produced by every description of it" (2005: 5).

En l'actualitat en el nostre context cultural la biomedicina és el *marc de referència* hegemònic per explicar els fenòmens fisiològics que tenen lloc en els nostres cossos, entre ells la menstruació. Però no sempre ha estat així, com va exposar Foucault (1975), a partir del segle XVIII es va iniciar un canvi de paradigma que es va completar durant els segles XIX i XX, on "el control començà a cercar de una manera diferente de cómo había sido ejercido en la sociedad tradicional, adquiriendo enorme peso la lectura médica de las conductas" (íbit.). Així doncs, si abans era la religió catòlica la que controlava i exercia poder damunt dels nostres cossos; en l'actualitat la biomedicina és qui té aquest poder (íbit.). D'aquesta manera, la legitimació de les conductes va passar de les categories religioses, proclamades per l'església catòlica, a les científiques, proclamades pels professionals de la salut. (Juliano, 2010: 51) La biomedicina [com a categoria científica] instaura un control sobre els cossos per exercir poder damunt d'aquests⁴ regulat, normativitzat i condicionat per un sistema de gènere discriminador per a les dones (Mari Luz Esteban, 2004:42).

Tot i així, com destaca Carme Valls Llobet, des dels inicis de la història de la biomedicina han existit biaixos de gènere en l'estudi de les patologies i de les concepcions del estat de salut (Valls Llobet, 2006:16). Les primeres facultats de medicina realitzaven els seus estudis amb persones hospitalitzades, que majoritàriament eren homes, tenint com a referència únicament els cossos masculins en els seus estudis. Així doncs, les afeccions de les dones varen ser ignorades, i no va ser fins a mitjans del segle XX quan es van iniciar els estudis sobre el cicle menstrual i de les hormones hipofisàries, amb l'objectiu d'elaborar

³ Discurs com a esdeveniment cultural (Foucault, 1975)

⁴ "El control de la sociedad sobre los individuos no se opera simplemente por la conciencia o por la ideología sino que se ejerce en el cuerpo, con el cuerpo. Para la sociedad capitalista lo importante era lo biológico, lo somático, lo corporal antes que nada. El cuerpo es una realidad biopolítica; la medicina es una estrategia biopolítica" (Foucault 1975).

medicaments anticonceptius (Valls Llobet, 2006: 76-77). El biopoder, exercit a partir de la ciència, també es caracteritza per desenvolupar un procés de medicalització massiva de la població, on qualsevol patologia es tractada *elaborat per a partir d'un medicament la indústria farmacéutica*. Així doncs, com destaca Valls Llobet, a partir de la institucionalització de la biomedicina, les persones "de ser sujetos de su proceso vital, han pasado a ser objetos dentro de la oferta y la demanda sanitaria" (Valls Llobet, 2009:16). En aquest sentit, hi ha moltes dones que utilitzen mètodes anticonceptius per tal de regular els seus cicles mensuals i evitar els dolors associats a aquests, ja que al prendre els substitutius hormonal s'eliminen les funcions naturals dels òrgans reproductors femenins.

• ANÀLISI DE LES DADES

LA PRIMERA REGLA, DE LA NENA A LA DONA

Per referir-nos a aquest moment de pas, resulten molt rellevants les paraules de Olaya Fernández Guerrero:

"La aparición de la menstruación, en torno a los doce años, introduce un cambio irreversible en la vida de las mujeres, que comienzan a partir de ese momento a convivir con un trastorno crónico que estará presente en su existencia durante buena parte de su vida." (2010:246).

La filòsofa francesa Simone de Beauvoir (1949) postula que el rebuig a aquest "trastorn crònic" és una qüestió cultural, ja que les noies joves poden interpretar aquest canvi en el seu cos com el preludi al seu destí com a dones, que les relegarà a l'àmbit domèstic. D'aquesta manera, la noia pot entendre la menstruació com una carrega imposada de la seva pròpia naturalesa, fet que porta a rebutjar-se a ella mateixa i al seu cos.

En la meva opinió, la interpretació que fa Beauvoir si bé ens resulta útil, no reflecteix la societat d'avui. Actualment moltes noies no assumeixen exclusivament un rol reproductiu, i cada cop més participen de l'esfera pública. Tot i així, segueix sent molt rellevant com viuen i senten les dones el moment en que els hi ve la regla per primer cop (menarquia). Tot i que algunes en un primer moment si que ho van interpretar com un canvi en la seva vida, ja que a partir d'aquell moment sabien que cada mes tindrien pèrdues de sang, una cosa que elles no havien triat però que era inevitable pel fet de ser dones.

En aquest sentit, el testimoni de la treballadora social del CJAS ens il·lustra les percepcions dels adolescents de manera més general en relació al que ella ha observat als tallers que realitza al Centre Jove d'Anticoncepció i Sexualitat, i ens diu:

"Jo faig 2n, 3r i 4t de la ESO. [...] Llavors a 2n de la ESO que veig, doncs que a aquelles noies que encara no els hi ha vingut la regla amb moltes ganes de tenir-la. I

aquelles que ja fa molt de temps que ja la tenen como que puuf.. "que rollo que la tengo yo". En aquell moment tu vols ser una més de la classe, o sigui estar dintre de la mitja, sobretot a nivell físic voler tenir pit, i que no li parlis de posar tampons".
(treballadora social CJAS)

A dos de les informants els hi van fer un regal el primer dia que els hi va venir la regla, això significa, que no tant per elles, sinó pels seus pares, un trànsit a la vida adulta, passant de considerar-la una "nena" per passar a ser una "dona". A l'Estel el regal li va fer el seu pare exclusivament, en canvi a la Sílvia va ser tota la família.

"De fet va ser com un impàs molt més gran pel meu pare que no per la meua mare que em vingués la regla. [...] Em va venir amb un regal embolicat i ficava "ja t'has fet gran" o algo així, o en plan "ara comences una nova etapa a la teua vida", i ho vaig obrir, i a part va ser un regal molt espiritual. Era com un taulell així de fusta hi venia amb un pack, així de pedretes, sorreta, i era un jardinito zen d'aquests." Estel

En aquest sentit, la menarquia representa doncs el pas de l' infància a la edat adulta; és a dir, passes de ser una "nena" a ser considerada una "dona". La menstruació és l'element que marca aquesta transició ja que representa l'inici de l'edat reproductiva de les dones, i tal com assenyala diu Françoise Héritier: "Lo que otorga a la muchacha el estatuto de mujer no es ni la pérdida de la virginidad, ni el matrimonio, si siquiera la maternidad, sino la concepción. [...] La mujer estéril no es considerada una verdadera mujer". (1996: 76). En la nostra societat ser dona implica ser capaç de tenir fills, per tant, si no pots tenir fills no podràs ser mai una dona al cent per cent, et faltarà una qualitat pròpia del teu sexe que et negarà a la vegada percebre't i que et percebin com a tal. No és tant una qüestió de maduresa emocional o mental cap a la vida adulta, sinó més aviat marca la teua capacitat biològica i "natural" de poder engendrar.

Si per les dones, la menstruació marca el pas de la edat infantil a la adulta, pels homes segons l'opinió de Nerea, és la primera relació sexual compartia el que representa el canvi de categoria social per passar de ser considerats socialment com a "nens" per passar a ser "homes".

En definitiva, podem argumentar que la primera menstruació significa un canvi d'etapa, de la infantesa a l'edat adulta, marcada per la capacitat reproductiva, és a dir, l'inici de la seva vida fèrtil de la dona. Quan aquesta està preparada fisiològicament per engendrar se la passa a reconèixer socialment com a "dona".

EXPERIÈNCIA MENSTRUAL VINCULADA AL DOLOR

Un altre punt que m'interessa destacar, és l'estreta vinculació entre l'experiència menstrual amb el dolor físic localitzat a la zona pèlvica o al baix ventre. Per dolor entenem: "Una

sensación desagradable y una experiencia emocional de respuesta a una espera real o potencial, o descrita en estos términos" segons ho defineix la Internacional Association for Study of Pain⁵.

Les narracions de les dones entrevistades per aquesta investigació plasmen aquest fet, i sovint en fan referència al parlar de les seves vivències associades a la regla. Tot i així, cal destacar que cap noia viu la menstruació de la mateixa manera, i n'hi ha que ho destaquen més que altres. El moment del cicle en el que experimenten aquesta sensació de "dolor" varia també en funció de la dona, i n'hi ha que asseguruen tenir dolors en els primers dies del cicle i en canvi n'hi ha d'altres que relaten sentir dolors durant els dies previs a que es produeixi el sagnat, és a dir, al final del cicle menstrual. En el cas de la María, ella experimenta dolor a l'inici del cicle:

"A mi em fa molt mal. El primer dia em moro moltes vegades. A més lo curiós és que noto quan m'està apunt de venir" (María)

Per altres noies aquest "dolor menstrual" ve acompanyat d'altres canvis en el seu cos percebuts de manera negativa, com en el cas de la Carlota:

"A mi quan em ve la menstruació doncs jo noto, els dies previs, que les tetes se'm posen súper dures. I se'm fan grans, molt més grans. I después doncs em baixa, no ho noto a nivell de dolor. Ho noto perquè començo a tacar, poc. I después quan taco de veritat es quan em comença a fer mal la panxa. Però em fa mal un parell de dies." (Carlota)

Tot i així, no totes les dones reconeixen sentir dolors relacionats amb el seu cicle menstrual. La Sònia, durant els primers anys de tenir la regla no recorda notar dolors menstruals i aquesta falta d'experiència li feia creure que una altra noia de la seva classe exagerava els dolors per anar-se'n a casa enlloc de seguir fent classes. En aquets sentit, els homes poden tenir aquesta mateixa percepció al no haver experimentat mai aquest malestar que relaten les dones, però que a l'hora elles reconeixen sentir. N'és un bon exemple la pregunta que li fa ver un company de classe a la Carlota quan ella es queixava de que tindria la regla al cap de pocs dies: *"I ho estava parlant amb ell i em diu: 'jo es què no ho entenc, et fa mal de veritat o és psicològic?' i faig: 'No, no no, no a ver, no sé, jo ho noto, noto que m'està fent molt de mal."* (Carlota). En aquest sentit, també va resultar molt representativa la resposta del Carlos al preguntar-li si a ell li agradaria tenir la menstruació, el qual va dir:

"A ver, por una parte no me gustaría tener la regla, porque yo tengo una concepción de la regla como que es algo malo. [...] Yo siempre he tenido de concepción de que implica dolor. Como no la he vivido no sé si implica dolor o no."

⁵H. Merksey otros, «Pain terms: a list with definitions and notes on usage», Pain, n.v 6. 1979; «Pain terms: a supplementary note», Pain, n.o 14, 1982; «Classification of chronic pain: descriptions of chronic pain syndromes and definitions of pain terms», Pain, supl. 3, 1986.

Pero si me baso en esa parte, no querría tenerla porque también socialmente es que sólo da por culo la regla." (Carlos)

La falta d'investigacions sobre el cos femení i les malalties que poden afectar solament a les dones repercuteix en el diagnòstic i tractament de les patologies reconegudes, confontent o minimitzant els símptomes atribuint el malestar a causes psicològiques o psicossomàtiques (Valls Llobet, 2009:22).

Com he exposat anteriorment, la biomedicina és el model hegemònic en la nostra societat per donar explicació als fenòmens que passen en el nostre cos, entre ells, el dolor. Però segons he pogut constatar a partir de l'entrevista amb la ginecòloga del CJAS, no hi ha una raó biomèdica que expliqui perquè el sagnat menstrual s'experimenta amb dolor quan no hi ha una patologia diagnosticada i/o reconeguda (com ara la síndrome dels ovaris poliquístics o endometriosis).

En el cas de l'endometriosis -aparició i creixement del teixit endometrial fora del úter- el doctor Franciso Carmora destaca els problemes en els diagnòstic d'aquesta malaltia que afecta entre el 10% i el 15% de la població femenina en edat estèril (entre els 12 i els 50 anys)⁶:

"De media se calcula que desde una mujer empieza a tener el primer síntoma, hasta que és diagnosticada pasan seis, siete años de media, cinco, ocho.. mucho tiempo. [...] La paciente muchas veces acepta como normal el dolor de la regla [...] La enfermedad tiene un componente genético [...] con lo cual su madre, su hermana, su tía ya les pasaba, ya lo ven como normal. Otras veces por cosa cultural la regla duele y es normal que duela. Entonces ya no buscan ayuda [...] Las mujeres tardan por un lado en llegar a la asistencia primaria, tardan en llegar a ser hospitalizada y tardan en llegar a centros de referencia donde se puede hacer el diagnóstico completo de la enfermedad."

El dolor menstrual, està socialment acceptat en quan s'entén que la menstruació ve acompanyada de malestar físic. És a dir, la menstruació és equiparada a dolor i s'accepta com a normal el mal de la regla. Ara bé, el dolor és interpretat com a falta de salut, entenent la salut com un estat físic o mental en què l'organisme exerceix les seves funcions amb normalitat. En aquest sentit, d'Ignasi, quan parlava de com estava la seva parella durant la regla va dir:

"Duerme mas, esta mas cansada... Como si estuviera un poquito enferma...pero nada mas, pero solo un poquito, no muy xungo." (Ignasi)

⁶ Endo Catalunya (6 agost 2015) ENDOMETRIOSIS: lo que necesitas saber y no te explican [vídeo]

Recuperat de:

https://www.youtube.com/watch?v=WpZJ0UliBaE&list=PL0A4Zs7k_WNlsvilOe5XyKvD3zrpxUwpX&index=30

En un estat de convalescència, una persona pateix d'unes característiques especials que la posicionen en inferioritat envers les persones "sanes". És l'estigma del malalt (Goffman, 1998). Per tant, si s'interpreta que la dona està "malalta" durant la menstruació se li atribueix un tracte especial, unes característiques especials, que la posicionen en inferioritat en relació als seus companys masculins.

HORMONES, LES RESPONSABLES DELS CANVIS D'HUMOR

En els relats de les noies entrevistades, les hormones també eren unes grans protagonistes, ja que segons les informants són les responsables de regular el cicle menstrual. En general, reconeixien que les hormones repercuteixen d'una manera o altra en el seu estat d'ànim depenent del moment del cicle en el que es trobin, és a dir, o bé estan més sensibles, o més agressives del que és habitual. Una d'elles, la María, ho compara amb una muntanya russa, on passa de sentir-se molt contenta a estar dèbil, trista o enfadada, i tot a causa de les hormones. Una altra informant, la Carlota, diu que hi ha dones que les hormones influeixen molt en el seu estat d'ànim, ella s'inclou dins d'aquest grup de dones, per tant, assegura interpreta el seu estat d'ànim en funció del dia del període menstrual en que es troba.

"Repercuteix en el meu estat d'ànim [...] Moltes vegades penso: Oh, avui estic més sensible, deu ser perquè em falta poc perquè em vingui la regla" Carlota

D'altra banda, també n'hi ha que afirmen no experimentar canvis en el seu humor durant els dies que tenen la regla, com ara la Sònia:

"Potser algú trobaria que es un mes o una setmana vull dir, quan esta més emotiva i no sé què però es algo que he pensat molts cops i crec que fins la regla que vaig tenir fa 3 dies mai m'havia passat que estigués d'humor diferent per la meva regla. Llavors algú potser prioritzaria en que la seva personalitat es diferent durant aquella etapa, però per mi no." Sònia

Aquesta interpretació de les hormones com a responsables del estat d'ànim de les dones al llarg del nostre cicle menstrual és legitimada per saber biomèdic. A través d'aquest discurs es produeix i reproduïx aquesta idea, que com hem vist no és universal, i que per tant, no deixa de ser una interpretació construïda socialment. Des de la biomedicina es reconeix l'existència de les hormones que regulen el cicle menstrual⁷, però de la mateixa manera que abans la càrrega social que anava lligada a aquests canvis hormonals era interpretada en

⁷ Fragment entrevista ginecòloga del CJAS: "Les dones tenim una manera de funcionar que ens la marca les nostres hormones que fabrica l'ovari. I el nostre funcionament. [...] Els ovaris funcionen per les hormones que arriben directament de la hipòfisi, però també del sistema nerviós. Amb lo qual, estem controlades, per les dues coses, clar, estan totalment interaccionant. No és un cicle independent".

termes negatius que inferioritzaven la dona, en l'actualitat s'està revertint aquesta percepció a través d'iniciatives que busquen l'apoderament de les dones a partir del seu cicle menstrual i dels canvis hormonals que aquest provoca en els seus cossos. N'és un bon exemple la comunitat on-line "Soy 1, Soy 4" creada per la pedagoga Erika Irusta. En aquesta plataforma virtual s'anima a les dones a participar i compartir les seves experiències menstruals amb l'objectiu de generar autoconeixement sobre els seus propis cicles. Tot i així, en aquests espais es segueix donant un paper protagonista a les hormones. Com apunta la creadora de la plataforma:

"Las hormonas de nuestro ciclo menstrual generan cambios físicos, psicológicos y ánimicos concretos. A diferencia de lo que nos enseñan, estos cambios no son negativos per se ni son síntomas de una debilidad a superar. Son cambios orgánicos que desde la cultura se ignoran y menosprecian" (<https://soy1soy4.com/sobre-este-proyecto/>)

Com hem vist, d'una manera o altra, les dones en el nostre context cultural, atribueixen unes característiques especials al seu estat d'ànim en determinats moments del seu cicle menstrual. En general, és durant els dies previs al sagnat o en el moment en que es té la regla quan les dones diuen experimentar aquestes alteracions en el seu comportament habitual. Això marca una diferència del seu caràcter entre quan tenen la menstruació i quan no la tenen. Però pel que he pogut constatar a partir de les entrevistes realitzades, els nois no perceben amb tanta intensitat aquests canvis d'humor; i són les noies les que asseguren experimentar-los com ens relata en Carlos:

"Hablando de Sònia o con cualquier otra persona con la que yo he podido estar , he de reconocer que no he notado ningún cambio sustancial en el sentido de su humor... [...] tengo amigas que por ejemplo que a lo mejor, hace tiempo, yo les contaba "Ostia he tenido un problema con mi otra pareja con la que estuve", no? "He tenido un problema tal.." Y me dicen, me decían, por ejemplo "Seguro que tiene la regla" Y yo les digo "Ostia, no caigáis en el topicazo" [i: Claro] Y ellas por ejemplo me decían "No, no, no yo te aseguro que yo cuando tengo la regla, tengo cambios, no paro de llorar, no paro de tal" O sea, yo he de reconocer que yo no lo he notado, pero sí que es verdad que hablando con otras chicas sí que me lo han contao. [...], yo no lo he notao. Nunca. O sea, a lo mejor si tiene un cambio de humor no lo atribuya a la regla, por qué seguramente no caía en esa temporada. Y aunque cayese en esa temporada, no sé, lo consideraba un cambio de humor igual que pudiera tener aquí igual el resto del mes, no?" (Carlos)

A partir d'aquesta reflexió del Carlos, podem arribar a la conclusió de que les variacions dels nivells hormonals en els cossos de les dones al llarg del seu cicle menstrual serveixen per justificar els canvis d'humor que algunes dones asseguren experimentar en algun moment del cicle. Si bé aquests canvis no són percebuts per les seves parelles del sexe masculí de la mateix manera. Com hem vist, aquesta perspectiva està validat per la biomedicina, encara

que alguns professionals de la salut remarquen la falta d'investigacions relacionades amb la menstruació, faltant doncs informació aportada per aquesta ciència que validi aquesta relació entre els nivells hormonals i els canvis d'humor. El que si que està clar, és que en base d'aquesta base biològica, socialment s'han construït models de comportaments que han de seguir les dones en funció del moment dels cicle en el que es trobin.

CONSTRUCCIÓ SOCIAL DEL GÈNERE A PARTIR DE LA MENSTRUACIÓ

Al ser un fenomen exclusiu de les dones, la menstruació tendeix a ser interpretada socialment com símbol de feminitat. Com he exposat anteriorment, ser dona implica assumir una sèrie de comportaments, actituds i valors que les diferència del gènere masculí. En una societat dualista com la nostra, on les categories de gènere són binàries, la menstruació es converteix en un element clau en la construcció social del gènere: dividint la societat en dones que menstruen i homes que no poden menstruar (Howie, Gillian i Shail, Andrew, 2005: 3).

Sovint la menstruació s'ha utilitzat des de les esferes de poder per justificar una suposada "inferioritat" de la dona basada en una explicació científica proporcionada pels estudis de la medicina occidental (Bourdieu, 2000). En aquest sentit, els malestars associats a la menstruació van ser catalogats com a síndrome mèdic per primera vegada al 1931 pel doctor Robert Frank, el qual va utilitzar el terme Tensió premenstrual (TPM), aquest descrivia la menstruació com a "molestias emocionales cíclicas que se asociaban con la segunda mitad del ciclo menstrual" (Gracia Porta 2006:81). La següent aportació va ser de Green i Dalton (1953), els quals van concloure que la tensió emocional era només un dels símptomes o components d'aquesta condició, i van proposar batejar-lo com a Síndrome premenstrual (SPM). S'ha de tenir en compte que el SMP és també una construcció social ja que no és universal, és a dir, hi ha cultures que no ho reconeixen com a malaltia; les experiències premenstruals són reals, la seva construcció com a malaltia és cultural⁸. L'establiment d'una patologia associada al estat emocional de la dona que menstrua, contribueix a la jerarquització de gènere: Les dones, éssers que es comporten segones els seus nivells hormonals que les fa actuar d'una o altra manera; i els homes: éssers totalment racionals i estables emocionalment i per tant amb la *potestat* d'estar a dalt de tot de la piràmide social.

D'altra banda, la menstruació en la nostra societat, basada en una organització social patriarcal, mai ha estat un element que es mostrés públicament, més aviat el contrari. La seva ocultació ha predominat en la nostra societat fins a l'actualitat. Al plantejar als nois i noies que acudien al taller del CJAS la possibilitat de mantenir relacions sexuals compartides amb una noia que tingués la regla, la seva resposta general era de rebuig ja que deien que

⁸ Entre els rungus de Borneo, per exemple, la menstruació es tracta amb indiferència per part dels dos sexes i els símptomes del SPM no son reconeguts per aquesta població (Appell,1988).

era quelcom "brut" i ja que "*es tacava tot de sang*". Tot i així, cal destacar que aquest rebuig era més fort en les noies que en els nois. Les noies acceptaven que la sang menstrual era bruta ja que s'escapa de les classificacions de puresa, tal i com les ordenem cognitivament en la nostra societat (Douglas, 1966). Així assumien que els homes no voldran tenir-ne contacte. En aquest context la sang menstrual és interpretada com un residu del cos que cal eliminar de la manera més "higiènica" possible⁹. Però dos dels nois entrevistats, juntament amb alguns nois que participaven en els tallers del CJAS, van reconèixer que a ells no els hi provocava cap inconvenient mantenir relacions sexuals amb una noia durant el seu sagnat.

Tot i així, les connotacions negatives de la sang menstrual i la seva relació amb la idea de brutícia, potenciades per creences, mites i llegendes, serveixen per marcar encara més les diferències classificatòries entre els dos gèneres que actualment es reconeixen des de l'hegemonia cultural, el masculí i el femení, legitimant alhora la superioritat del primer.

• CONCLUSIONS

A partir de l'anàlisi de les dades, podem concloure que la menstruació contribueix a la construcció del símbol de feminitat i alhora delimita l'alteritat amb el gènere masculí dins de l'organització social.

Per una banda, se li atribueixen uns valors positius en quan s'interpreta com un indicador de la fertilitat de la dona. Com hem vist, l'inici de la menstruació marca el trànsit de la "nena" i la "dona", senyalant la capacitat d'engendrar d'aquesta, i amb ella la maternitat i el rol reproductiu de la dona.

D'altra banda, el dolor menstrual i els canvis d'humor són interpretats en termes negatius en relació a l'experiència menstrual. La idea de que els canvis d'humor són provocats pels nivells hormonals que es donen en el nostre cos va sorgir des del coneixement científic biomèdic. La biomedicina aporta arguments que justifiquen aquests daltabaixos emocionals legitimant les creences de que la dona es troba en un estat "alterat"/"especial"/"diferent" en determinats moments del cicle menstrual.

D'aquesta manera, les narracions que fan les dones sobre la seva pròpia experiència menstrual estan tenyides d'influències del coneixement biomèdic, però de manera difusa i sense acabar d'entendre com funciona el seu propi cos. Aquest model de coneixement passa a convertir-se en un sistema de creences compartit socialment (Khun, 1962). Així doncs, el que dicta la biomedicina legitima les actituds que adopten les persones en relació a la menstruació, al·ludint a les hormones com les responsables dels daltabaixos emocionals

⁹ En aquest sentit, la majoria de les dones entrevistades prefereixen utilitzar els tampons enlloc de les compreses argumentant que els primers són més "nets" ja que la sang no entra en contacte amb les parts exteriors del teu cos que poden ser susceptibles de tacar-se de sang menstrual.

i els dolors menstruals. En aquesta lectura biomèdica, com influent determinat, també s'hi inclou la patologització i medicalització de la menstruació. L'ús de pastilles anticonceptives s'ha popularitzat en des de fa molts anys en el nostre territori; d'una banda per evitar els embarassos, però per l'altra amb l'objectiu de regular el cicle menstrual, substituint les funcions naturals del cos per hormones preses via oral. Aquest tema no ha estat tractat en aquest article, però crec que seria una vessant interessant a seguir enfocant-me en els motius i les experiències de les dones que fan servir aquest mètode anticonceptiu que no deixa de ser una eliminació de la menstruació en els nostres cossos.

Els comportaments, actituds i reaccions que s'esperen de les dones durant la menstruació formen part de la construcció social de gènere, en quan contribueixen i fins i tot legitimen una divisió sexual entre les conductes pròpies de les dones, influenciades pels seus cicles menstruals, i els homes; justificada a partir del coneixement biomèdic. D'aquesta manera tant homes com dones incorporen en el seu imaginari aquests patrons de conducta sexualment diferenciats i basats en una explicació biològica per justificar una diferència potencial de gènere. En definitiva, tant la relació de la menstruació amb la fertilitat com el reconeixement d'un estat emocional canviant provocat per les hormones juntament amb el dolor menstrual, serveixen per justificar la divisió sexual del treball: definint la dona en relació a les seves funcions reproductives, incapacitant-la per complir les funcions productives, reservades pels homes, degut als dolors que pateix cada mes i els canvis d'humor que la caracteritzen.

• BIBLIOGRAFIA

APPELL, G. N. (1988) "Introduction. In *The Societies of Borneo: Explorations in the Theory of Cognatic Social Structure*", edited by G. N. Appell. Special Publication 6. Washington: American Anthropological Association.

BARFIELD, Thomas (2000) *Diccionario de antropología*. (pàg: 418- 419)

BEAUVOIR, Simone (1949) *El segundo sexo. Los hechos y los mitos*. Ediciones Siglo Veinte.

BOURDIEU, Pierre (2000) *La dominación masculina* [Link: <http://www.cholonautas.edu.pe/modulo/upload/LADOMINACIONMASCULINA-BOURDIEU.pdf>]

BUCKLEY, Thomas i GOTTLIEB, Alma (1988) "The Critical Appraisal of Theories of Menstrual Symbolism" dins de *Blood magic. The anthropology of menstruation*. University of California Press.

DOUGLAS, Mary (1966) *Pureza y peligro: un análisis a los conceptos de contaminación y tabú*. London: Routledge and Kegan Paul.

Endo Catalunya (6 agost 2015) ENDOMETRIOSIS: lo que necesitas saber y no te explican[vídeo] Recuperat de:
https://www.youtube.com/watch?v=WpZJ0UliBaE&list=PL0A4Zs7k_WNlsvilOe5XyKvD3zrpXUwpX&index=30

ESTEBAN, Mari Luz (2004) *Antropología de cuerpo. Género, itinerarios corporales, identidad y cambio*. Barcelona, Bellaterra.

FERNÁNDEZ GUERRERO, Olaya (2010) "Fenomenología del cuerpo femenino" *Investigaciones Fenomenológicas*, vol. monográfico 2: Cuerpo y alteridad

FOUCAULT, Michel (1975-1998) *Vigilar y Castigar*. México: Siglo XXI.

GARCÍA PORTA, María (2006) "Síndrome premenstrual (SPM): Aproximación crítica". Publicado en AIRB. *Revista de Antropología Iberoamericana*, Ed. Electrónica. Volumen 1, Número 1. Enero-Febrero 2006. pp. 80-102. Madrid: Antropólogos Iberoamericanos en Red. ISSN: 1578-9705

GOFFMAN, Erving (1998) *Estigma. La identidad deteriorada*. Amorrortu editores. Buenos Aires - Madrid.

GORDILLO ÁLVAREZ-VALDÉS, Lourdes (2011) "El cuerpo humano y su proceso de objetivación" *Revista Internacional de Filosofía*, Suplemento 4, 2011, 357-367. ISSN: 1130-0507

HÉRITIER, Françoise (1996) *Masculino/femenino la valencia diferencial de los sexos*. Barcelona, Ariel. 1996.

HOWIE, Gillian i SHAIL, Andrew (2005) Introduction: 'Talking your body's Language': The menstrual materialisations of Sexed Ontology. dins de *Menstruation a Cultural History* (pp.1-11). Editat per Andrew Shail i Gillian Howie. Palgrave macmillian, Nova York

IRUSTA, Erika (2016). Sobre el proyecto. 4 de junio de 2016, de Soy1Soy4 Lloc web: <https://soy1soy4.com/sobre-este-proyecto/>

JULIANO, Dolores (2010) El cuerpo fluido. Una visión des de la antropología. *Quaderns de Psicologia*, 2010, vol. 12, nº 2, 149-160

KHUN, Thomas (1962) *La estructura de las revoluciones científicas*. University of Chicago Press.

LE BRETON, David (1990) *Antropología del cuerpo y modernidad*. Ediciones Nueva Visión SAIC, Buenos Aires, República Argentina.

MEAD, Margaret (1935) "Introducción" i "Conclusión", dins de *Sexo y temperamento en tres sociedades primitivas*. Editorial Paidós, Barcelona.

REGUANT I FOSAS, Dolors (1996). *La mujer no existe. Un simulacro cultural*. Bilbao, Maite Canal Editora, 1996.

PASTOR, Rosa (2004) "Cuerpo y género: representación y imagen corporal", en Ester Barberá e Isabel Martínez Bennloch, *Psicología y género*, Madrid, Pearson Educación.

VALLS LLOBET, Carme (2009) "Introducción" i "Capítulo 5. La menstruación: una diferencia invisible y manipulada" en *Mujer, salud y poder*. (pàg 15-32 / pàg 131-155) Ediciones Càtedra. Universidad de Valencia. Instituto de la Mujer.

VALLS LLOBET, Carme (2006) "La menstruación: de la invisibilidad a la abolición" *DUODA. Estudis de la Diferència Sexual*. núm 31-2006.

VAN GENNEP, Arnold (1909) *Los ritos de paso*. Alianza Editorial, 2008.

• ANNEX 1: INFORMANTS QUE HAN PARTICIPAT EN L'INVESTIGACIÓ

PARELLES AFECTIVOSEXUALS

DONA -HOME

SÓNIA	CARLOS
- 24 anys	- 23 Anys
- Estudis universitaris en Belles Arts i d'Antropologia Social i Cultural	- Treballa de mecànic de precisió.
- Viu a Barcelona en un pis d'estudiants	- Viu en un pis compartit amb un altre noi

MARÍA	IGNASI
- 23 anys	- 27 anys
- Estudiant del Grau en Arts i Disseny	- Cambrer d'una associació cannàbica.
- Viu amb la seva parella en una casa a les afores de Barcelona.	- Viu amb la seva parella en una casa a les afores de Bracelona

CARLOTA	PAU
- 19 anys	- 18 anys
- Estudiant del Grau Superior d'Integració Social.	- Estudiant del Grau d'Enginyeria Industrial
- Viu amb els seus pares i la seva germana.	- Viu amb els seus pares.

CENTRE JOVE D'ANTICONCEPCIÓ I SEXUALITAT (CJAS)

Entrevistes:

- GINECÓLOGA DEL CENTRE

- TREBALLADORA SOCIAL DEL CENTRE, i responsable dels tallers d'educació i prevenció

sexual dirigits als alumnes dels instituts de Barcelona.

Característiques dels grups amb els que vaig realitzar l'observació participant dels tallers:

4 Abril 2016 - Escola pública
100:00-12:05h - Districte de Sarrià-Sant Gervasi (Barcelona)
- 4t de la ESO
- 27 alumnes: 21 noies / 6 nois + treballadora social del centre i Irina (sense professores)

7 d'Abril 2016 - Escola pública
10:00-11:45h - Districte de Sarrià-Sant Gervasi (Barcelona)
- 4t de la ESO
- 19 alumnes: 15 noies / 4 nois + treballadora social del centre i Irina (sense professores)

8 Abril 2016 - Escola pública
10:00-12:10h - Districte de Sarrià-Sant Gervasi (Barcelona)
- 4t de la ESO
- 29 alumnes: 19 noies / 10 nois + treballadora social del centre i Irina (sense professores)

18 Abril 2016 - Escola pública
10:10-11:15h - Districte de Horta-Ginardó (Barcelona)
- 4t de la ESO
- 26 alumnes: 18 noies / 8 nois + treballadora social del centre i Irina (sense professores)

25 Abril 2016 - Escola pública
10:10-11:15h - Districte de Nou Barris (Barcelona)
- 4t de la ESO
- 13 alumnes: 3 noies / 9 nois + treballadora social del centre i Irina (sense professors)